

Олег ПАСКА

*Національна академія державного управління
при Президентіві України*

Львівський регіональний інститут державного управління

ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В ПОСТКОМУНІСТИЧНІЙ ПОЛЬЩІ

Розглядаються передумови виникнення інституту президентства в посткомуністичній Польщі, його розвиток та зміна повноважень з 1989 до 2015 р. Вивчається вплив довіри до президентів на зміну повноважень інституту. Аналізується можливий вплив інституту президентства на суспільні зміни.

Ключові слова: інститут президентства, конституційні повноваження президента, впливовість інституту президентства, парламент.

Oleg Paska. Evolution of the presidency institute in post-communist Poland

The preconditions of the appearance of presidency institute in post-communist Poland, its development and change of authorities from 1989 to 2015 are considered. The influence of president's credibility upon the change of institute authorities is studied. The probable influence of the Institute of presidency upon the social changes is analyzed.

Key words: presidency institute, constitutional authorities of president, relevance of the presidency institute, parliament.

Успіхи Польщі в проведенні реформ, стабільний розвиток економіки, еволюційний шлях розбудови країни є підставою для вивчення її досвіду. Українські науковці та політики, експерти звертають увагу на досвід Польщі з проведення адміністративної, освітньої реформ, успіхи в антикорупційній політиці, роль парламенту та особи глави держави. Проте учасники цих дискусій майже не звертають увагу на важливість та роль інституту президентства в процесах змін у Польщі. Зважаючи на це, важливо вивчати процеси розвитку інституту президентства з точки зору його впливу на суспільні зміни. Це спонукатиме до застосування позитивного досвіду Польщі для вдосконалення інституту президентства в Україні.

Темі дослідження досвіду Польщі стосовно розвитку інституту президентства приділяли увагу такі українські та закордонні науковці, як Б. Мельниченко, О. Кукурудз, Л. Зашкільняк, А. Карлович, Р. Альберський, С. Болдіжар, А. Міхнік, А. Антошевський, М. Ціхош, А. Дудек та ін.

Зважаючи на те що стабільний та швидкий розвиток Польщі протягом трьох останніх десятиліть частково пов'язаний з місцем і роллю інституту глави держави в політичній системі країни та з огляду на постійні українські дискусії щодо інституту президентства, необхідно детальніше вивчити еволюцію цього інституту в Польщі, що може бути прикладом для України. Це стало метою нашого дослідження.

Для детального вивчення впливу інституту президентства в Польщі на суспільні зміни в період становлення демократичного режиму розглянемо історію виникнення, особливості становлення та розвитку цього інституту. Слід зазначити, що інститут президентства для Польщі в 1989 р. не був новим явищем. Після Першої світової війни, 26 січня 1919 р., були проведені вибори до законодавчого сейму, який ухвалив закон, відповідно до якого сейм обирає начальника держави, інститут якого, за наданими йому повноваженнями, нагадував інститут президентства. Виконуючим обов'язки начальника держави було обрано відомого військового та державного діяча Юзефа Пілсудського [3, с. 448]. Цей інститут проіснував до часу ухвалення конституції 17 березня 1921 р., яка передбачала заснування інституту президентства, відповідальність виконавчої влади перед парламентом (Національними зборами). Президента обирав парламент на сім років, він мав представницькі функції, усі

© Паска О. В., 2016

документи, які підписував, необхідно було погоджувати з головою уряду чи відповідним міністром, він не мав права законодавчої ініціативи [3, с. 457].

Зі зміцненням держави та виникненням зовнішніх загроз постала потреба в зміні повноважень президента. Для цього в 1935 р. була ухвалена нова конституція, яка надавала президенту величезні повноваження. Уряд, парламент, збройні сили, суди та контролюючі органи ставали підпорядковані президенту [3, с. 479]. Ця конституція була написана з розрахунку на те, що наступним президентом буде Юзеф Пілсудський, але він, невдовзі після ухвалення документа, помер.

Процес розвитку інституту президентства в Польщі був перерваний окупацією країни тоталітарними режимами Німеччини та СРСР під час Другої світової війни. З приходом радянської армії в Польщі встановився прокомуністичний режим. Незважаючи на це, на перехідний період був використаний набутий раніше досвід функціонування інституту президентства та імplementований у другій так званій малій конституції, ухваленій у вигляді «Конституційного закону про структуру і компетенції вищих органів Польської Республіки». Відповідно до цього документа президента обирали в парламенті на семирічний термін [17]. Єдиним президентом тоді був прихильник сталінізму Болеслав Берут. Він перебував на цьому посту до 1952 р., часу, коли була ухвалена нова конституція, що скасувала інститут президентства.

Наступний етап становлення та розвитку інституту президентства в Польщі розпочався одночасно з процесом демократизації країни. Парламент 7 квітня 1989 р. ухвалив зміни до Конституції Польської Народної Республіки. Документ передбачав, що президент країни є найвищим її представником у зовнішніх і внутрішніх стосунках, його обирають на шість років з правом переобрання лише один раз. Президент країни, у випадку порушення ним конституції, законів чи вчинення злочину, несе відповідальність перед Державним трибуналом. Для початку процедури потрібно було дві третини голосів членів національних зборів. Президент мав повноваження щодо призначення та звільнення представників Польщі в інших країнах, очолював збройні сили, мав право вносити до сейму пропозиції про призначення чи відкликання з посад прем'єр-міністра та голови Народного польського банку, скликати за виняткових обставин засідання уряду та головувати на них. Важливі акти президента мав обов'язково підписати прем'єр-міністр. У випадку надзвичайної ситуації, що загрожувала внутрішній безпеці, чи у випадку стихійного лиха президент Польщі мав право самостійно запроваджувати надзвичайний стан на період до трьох місяців. Призначення та звільнення членів уряду належало до компетенції парламенту та відбувалося відповідно до подання голови уряду, яке він погоджував з президентом. Уряд був відповідальний перед парламентом, а у міжсеймовий період – перед президентом. Генерального прокурора Польської Народної Республіки призначав та звільняв президент.

Потужним важелем впливу на парламент було конституційне право розпуску парламенту у випадку, якщо він протягом трьох місяців не зміг ухвалити бюджет на наступний рік чи план соціально-економічного розвитку, або у випадку прийняття ухвали, яка унеможливило виконання президентом конституційних обов'язків. Момент розпуску сейму означав завершення каденції сейму і сенату [16]. Остання підстава щодо розпуску парламенту надавала можливість президентові самостійно ухвалювати рішення про розпуск парламенту, оскільки умови використання цієї норми не були чітко виписаними [1, с. 429]. Президентом відповідно до домовленості обрали Войцеха Ярузельського, лідера Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП) [6, с. 16].

Перед обранням президента в парламенті один з ідеологів опозиції Адам Міхнік опублікував статтю в популярній «Газеті виборчій», яка називалася «Ваш президент – наш прем'єр». Головна ідея статті полягала в тому, щоб досягнути компромісу між опозицією та владою, обравши президентом представника від ПОРП, а прем'єром – представника опозиції, що, на думку автора статті, мало бути корисним для польського суспільства. Адам Міхнік говорив: «У який спосіб рух демократичний може перемогти

сталінську диктатуру без революції і насильства? Стверджую, що тільки через союз демократичної опозиції з реформаторським крилом табору влади» [10, с. 1]. Проте після обрання президентом В. Ярузельського ПОРП відмовилася від компромісу. Тоді «Солідарність» сформувала нову коаліцію, яка обрала її представника Тадеуша Мазовецького головою ради міністрів. Підтримали цю кандидатуру 378 депутатів. Провладна ПОРП опинилася в опозиції та оголосила про свій розпуск у 1990 р. [5, с. 80].

У вересні 1990 р. нові конституційні зміни запровадили пряме обрання президента Республіки Польща, що сприяло посиленню інституту президентства. На нових виборах переміг Лех Валенса, президентська команда якого тиснула на сейм з метою посилення конституційної позиції глави держави [1, с. 429]. Процес закінчився ухваленням Конституційного закону від 17 жовтня 1992 р. «Про взаємовідносини між законодавчою та виконавчою владами Республіки Польща та про місцеве самоврядування». Закон скоротив термін перебування на посту глави держави до п'яти років, визначив, що «президент здійснює загальне керівництво у сфері закордонних стосунків», зовнішньої та внутрішньої безпеки держави. Глава Польщі отримав право в особливих важливих справах скликати засідання уряду, головувати на них. Водночас голова ради міністрів був зобов'язаний інформувати президента про проблеми, які будуть розглядатися урядом [18].

Повноваження інституту президентства щодо формування уряду надали можливість президенту Польщі визначити кандидатуру голови ради міністрів, який, у свою чергу, пропонував склад кабінету. Голова держави ухвалював рішення про покликання (погодження) складу ради міністрів. Протягом 14 днів очільник уряду був зобов'язаний подати його склад разом з програмою на розгляд сейму для отримання вотуму довіри. Якщо ж президент не погодив склад уряду, тоді сейм сам міг обрати уряд. Якщо ж сейм не зміг цього зробити, то ініціатива відповідно до ст. 59 знову переходила до президента, а сейм мав можливість висловити довіру новому складу уряду. У випадку, якщо сейм знову не висловив довіри і не використав шанс самостійно сформувати уряд, глава держави мав конституційне право відповідно до ст. 62 розпустити сейм або на термін до 6 місяців самостійно призначити уряд. До закінчення піврічного терміну діяльності уряду парламент міг висловити йому вотум довіри і система працювала далі або висловити недовіру, що матиме наслідком розпуск президентом сейму.

Законодавці залишили норму про право президента розпустити парламент у випадку несхвалення бюджету протягом трьох місяців, але не продовжили дію норми про таке ж право глави держави у випадку ухвали Сеймом закону чи ухвали, які перешкоджають президенту у виконанні конституційних повноважень, що обмежило підстави розпуску до технічних. Вони також відібрали у президента право висловлювати уряду недовіру, що послабило цей інститут. Водночас президент отримав право ініціювати референдум за згодою більшості сенату та чіткий перелік актів, які не потребували контрасигнації міністрів.

Таким чином, інститут президентства в системі влади Польщі став чинником забезпечення політичної стабільності, практично зберіг свої позиції станом на 1993 р. завдяки добре продуманим процедурам та механізмам стримування та протидії. Особливо це виявлялося в час відсутності проурядової більшості в парламенті. Прикладом такого збільшення впливу інституту президентства за відсутності проурядової парламентської більшості може бути історія формування уряду Марка Бельки у 2004 р., який отримав вотум довіри парламенту під загрозою дострокових парламентських виборів [1, с. 435].

Проведений аналіз малої конституції дає підстави стверджувати, що за основними характеристиками встановлена в 1993 р. форма правління в Польській Республіці була найбільш близькою до змішаної республіки [2, с. 43].

Зрозуміло, що ідеальні умови для праці глави держави були тоді, коли в парламенті президентська політична сила мала більшість або входила до коаліції більшості. Навіть за приблизно однакового співвідношення пропрезидентських та антипрезидентських

сил у парламенті у глави держави були суттєві важелі впливу на суспільство. Здавалося б, що за умов створення антипрезидентської більшості в сеймі президент не має можливості впливати на перебіг політичних процесів та на політичні зміни, але досвід харизматичного Леха Валенси доводить протилежне. Президент Л. Валенса, не маючи більшості в парламенті, успішно чинив тиск на нього, користуючись правом вето. Так, у 1994 р. він погрожував не підписати закон, який сприяв лібералізації поглядів на проведення абортів. Відмова від підпису законопроекту могла стати причиною початку процедури імпичменту. Але парламенту не вдалося подолати президентське вето і причину конфлікту було вичерпано [4, с. 75].

Досвід перших років демократичного транзиту Польщі, стилю президентства Леха Валенси та тривалі дискусії в процесі підготовки проекту Основного Закону Польщі стали підґрунтям для змін, які розпочалися після обрання президентом Александра Квасневського та завершили впорядкування стосунків між осередками влади ухваленням Основного Закону [7, с. 410].

Ухвалена 2 квітня, підтримана на всенародному референдумі 25 травня та підписана президентом Польщі 16 липня 1997 р. конституція змінила впливовість інституту президентства [9]. У головному документі країни главі держави залишили право ратифікувати та укласти міжнародні угоди з повідомленням сейму та сенату, призначати та відкликати представників Польщі в міжнародних організаціях, приймати вірчі грамоти. Повноваження у сфері міжнародних відносин були уточнені нормами, що зобов'язують главу держави співпрацювати з головою ради міністрів та відповідним міністром та дають можливість перевірити текст проекту міжнародної угоди в Конституційному трибуналі на відповідність конституції. Процедура призначення уряду майже не змінилася та спонукала парламент та главу держави до досягнення компромісу.

У сучасній конституції Польщі є й інші статті, які дозволяють країні уникати небезпек та забезпечувати стабільність системи. Наприклад, у випадку тимчасової неможливості президента виконувати обов'язки є добре продумана процедура, яка не змінює впливовості інституту президентства, але зменшує кількість ризиків стабільного функціонування політичної системи. Коли президент не може тимчасово виконувати повноваження глави держави, то повідомляє про це маршалка сейму, який з моменту повідомлення починає виконувати ці обов'язки. У випадку, коли президент не в стані про це повідомити, тоді за поданням маршалка рішення приймає Конституційний трибунал.

Що ж до пунктів конституції, які змінили впливовість інституту президентства Польщі, то до них належать норми про право вето глави держави та запровадження надзвичайного стану. Мала конституція передбачала, що глава держави може повернути закон зі своїми зауваженнями до парламенту, якому на подолання вето необхідно було $\frac{2}{3}$ голосів. У новій конституції вимога щодо подолання вето була зменшена до $\frac{3}{5}$ голосів із щонайменше половини списку депутатів сейму. Норма про право запроваджувати надзвичайний стан не перейшла до конституції 1997 р. Натомість у частині повноважень, які стосуються оборони країни, зворотна тенденція. Якщо до ухвалення конституції президент Польщі призначав начальника Генерального штабу за погодженням з міністром оборони, а заступників начальника штабу – за його поданням, то починаючи з 1997 р. глава держави отримав право самостійно призначати начальника штабу та командувачів родів військ.

Окрім структурної форми впливовості інституту президентства, що визначається обсягом конституційних повноважень, у Польщі помітний значний вплив політичної культури та історичного досвіду на суспільні зміни. Особливістю змін у країні був їх договірний, еволюційний характер. На це звертають увагу польські й українські вчені. Так, Мажена Ціхош, розглядаючи зміни польської політичної системи, зазначає, що демократичні зміни мали консультативний та компромісний характер, називаючи їх пактом та договірною революцією [7, с. 411].

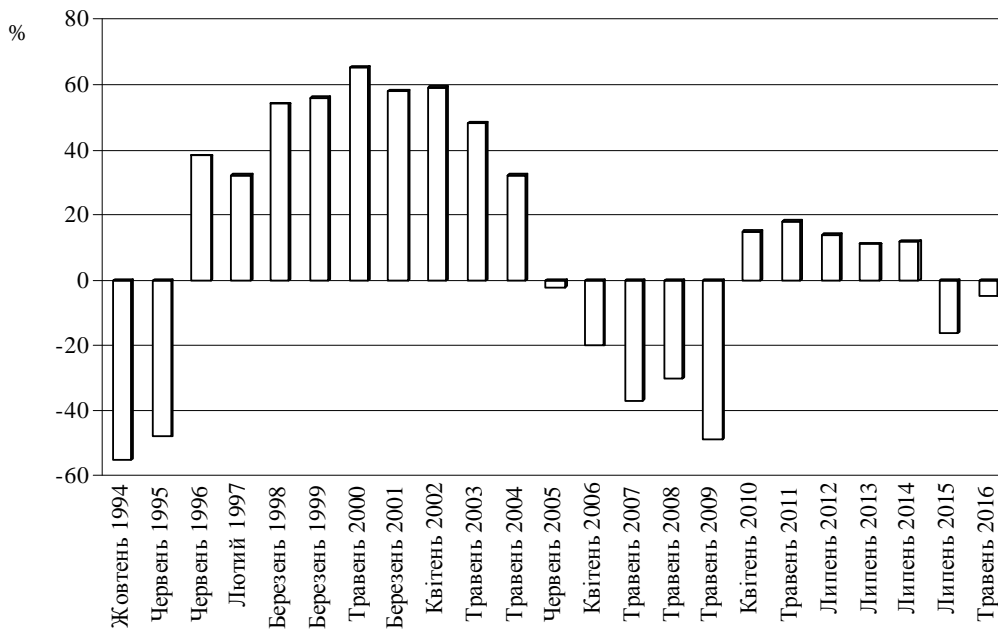
Психологічну форму впливу легко визначити на основі рівня довіри до інституту президентства чи до особи президента, що є майже одне й те саме через нероздільне сприйняття людьми цих термінів. Вивченням довіри до інституту президентства в Польщі з 1990 р. постійно займається Фундація «Центр вивчення громадської думки». Відповідно до досліджень цієї структури рівень довіри до інституту президентства в червні 1990 р. становив 42,6 % проти довіри до лідера «Солідарності» Леха Валенси 65,8 %. Великі очікування та зміни, які відбувалися в країні, позначилися на рейтингах довіри до основних інституцій та їх очільників. Так, з листопада 1989 р. по травень 1990 р. довіра до Президента В. Ярузельського знизилася з 69,2 % до 46,7 %, у прем'єр-міністра Томаша Мазовецького аналогічні показники змінилися з 94,7 % до 81,2 %, а у Л. Валенси з 92,8 % до 64,2 % [12]. Слід зазначити, що в листопаді 1989 р. баланс довіра/недовіра становив майже 60 %, що було хорошою основою для початку ініціювання реформ. Проте обережність В. Ярузельського, з огляду на опозиційну парламентську більшість, опозиційний уряд та, очевидно, процедуру обрання глави держави в парламенті, не давали йому можливості виявляти ініціативу. Це стало причиною того, що він стрімко втрачав довіру. Через рік, у листопаді 1990 р., недовіра переважила довіру до нього на 6 % [14]. Це катастрофічне падіння довіри стало причиною політичних змін, які спричинили скорочення його каденції та запровадження загальнонародних виборів президента, що стало прикладом того, як зменшення довіри до інституту президентства стає причиною суспільних змін.

З обранням Леха Валенси почався новий етап розвитку інституту президентства. Обрання глави держави на загальних виборах посилило позиції цього інституту. Вагомість психологічної форми впливу, що визначається довірою до цього інституту, посилилася завдяки особистим якостям Л. Валенси. Проте сталою тенденцією президентства Валенси було систематичне падіння його рейтингів довіри [13]. Однією з причин цього падіння була гіперактивність президента, що відобразилося в змінах громадської думки. Так, у лютому 1992 р., оцінюючи вплив політичних інститутів на справи країни, 31 % респондентів оцінили вплив інституту президентства як «надто великий» у той час як відповідний показник для уряду становив 6 %, а сейму – 16 %. У результаті цього в суспільстві виникало очікування зростання впливу інституту президентства на уряд з 54 до 72 % [15]. Це означало, що суспільство відреагувало на гіперактивність глави держави як на загрозу збільшення залежності уряду від президента до вищого, ніж воно очікувало, ступеня. Очевидно, що такі настрої стали причиною зменшення повноважень президента з ухваленням малої конституції.

Слід зазначити, що президенти Польщі по-різному реагували на обмежені законодавством повноваження інституту президентства, що сприяло утворенню двох різних моделей польського інституту президентства. Перша модель передбачала гостру відкриту боротьбу за якнайбільший обсяг повноважень виконавчої влади. Представниками першої моделі були два президенти – Л. Валенса і Л. Качинський. Основоположником другої моделі був Александр Квасневський. Ця модель не передбачала відмови від впливу на виконавчу владу, а лише відрізнялася методами впливу на неї, які мали закулісний, непублічний та неконфліктний характер, що не викликало зворотної реакції суспільства щодо обмеження президентських повноважень, як це було у випадку реалізації першої моделі. Послідовником А. Квасневського був певною мірою Броніслав Коморовський [8].

Зміна рівня довіри до інституту президентства та дані соціологічних опитувань дозволяють нам побудувати відповідний графік (рисунок) [11].

Як бачимо, відкриті конфлікти глав держав з урядами ставали причиною падіння довіри (Л. Валенса, Л. Качинський). Натомість уникання публічних конфліктів з урядом та парламентом давало можливості утримувати позитивний баланс довіри (А. Квасневський, Б. Коморовський). До другої групи можна з обережністю зарахувати нинішнього президента Польщі Анджея Дуду.

Динаміка балансу довіри/недовіри до інституту президентства Польщі в 1994 – 2016 рр.

Отже, конституційні норми щодо формування уряду передбачають висловлення парламентом вотуму довіри уряду, який зобов'язаний надати свою програму. Це голосування, фактично, є голосуванням і щодо програми уряду, яка може враховувати більшість передвиборчих обіцянок партій, депутати від яких засідають у сеймі. Якщо депутати висловлюють недовіру уряду, то вони висловлюють недовіру і його програмі. Крім того, вони дають можливість главі держави пропонувати визначеному ним кандидатуві з опозиційної більшості формувати уряд, що дозволяє йому знайти оптимальну кандидатуру для реалізації програми, яка може містити не тільки основні пункти опозиції, але й частково бачення президента. Це сприяє зваженому еволюційному розвитку країни в умовах досягнення компромісу та може бути прикладом для України.

Висновки.

1. Однією з багатьох причин еволюційного розвитку Польщі є стабільність системи державного управління, яка досягається завдяки противагам, вибудованим між парламентом і президентом, та механізму призначення уряду.

2. У випадку, коли президентська політична сила в меншості, тоді система функціонує як парламентська, що сприяє її стабільності.

3. Відповідні норми польської конституції зменшують особистісні акценти у призначенні уряду і збільшують акценти, які стосуються програмної діяльності, що є необхідним для впровадження в Україні.

Список використаних джерел / List of references

1. Альберський Р. Еволюція відносин між виконавчою та законодавчою владою у Польщі / Роберт Альберський // Трансформація в Польщі і в Україні. Вибрані аспекти / за ред. А. Антошевського, А. Колодій, К. Ковальчика. – Вроцлав : Офіцина Видавнича ATUT, 2010. – С. 427 – 440 [Alberskyi R. Evoliutsiia vidnosyn mizh vykonavchoiu ta zakonodavchoiu vladoiu u Polshchi / Robert Alberskyi // Transformatsiia v Polshchi i v Ukraini. Vybrani aspekty / za red. A. Antoshevskoho, A. Kolodii, K. Kovalchyka. – Vrotslav : Ofitsyna Vydavnycha ATUT, 2010. – S. 427 – 440].

2. **Болдіжар С. О.** Особливості технології конституційної реформи в Польській Республіці: уроки для України / С. О. Болдіжар // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 41 – 45 [Boldizhar S. O. Osoblyvosti tekhnolohii konstytutsiinoi reformy v Polskii Respublitsi: uroky dlia Ukrainy / S. O. Boldizhar // Forum prava. – 2013. – № 3. – S. 41 – 45].

3. **Зашкільняк Л. О.** Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2002. – 752 с. [Zashkilniak L. O. Istoriia Polshchi: vid naidavnishykh chasiv do nashykh dniv / L. O. Zashkilniak, M. H. Krykun. – Lviv : Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka, 2002. – 752 s.].

4. **Карлович А. В.** Становлення напівпрезидентської форми правління у Республіці Польща / А. В. Карлович // Право і суспільство. – 2010. – № 4. – С. 73 – 78 [Karlovych A. V. Stanovlennia napivprezidentskoi formy pravlinnia u Respublitsi Polshcha / A. V. Karlovych // Pravo i suspilstvo. – 2010. – № 4. – S. 73 – 78].

5. **Кукурудз О.** Парламентська більшість та опозиція в Сеймі Республіки Польща / Оксана Кукурудз // Політичний менеджмент. – 2008. – № 6. – С. 79 – 89 [Kukurudz O. Parlamentska bilshist ta opozytisia v Seimi Respubliki Polshcha / Oksana Kukurudz // Politychnyi menedzhment. – 2008. – № 6. – S. 79 – 89].

6. **Мельниченко Б. Б.** Конституційна реформа Польщі як наслідок демократичних змін в країні у 1989 – 1990 роках / Б. Б. Мельниченко // Університет. наук. зап. – 2011. – № 4. – С. 15 – 20 [Melnychenko B. B. Konstytutsiina reforma Polshchi yak naslidok demokratychnykh zmin v kraini u 1989 – 1990 rokakh / B. B. Melnychenko // Universytet. nauk. zap. – 2011. – № 4. – S. 15 – 20].

7. **Ціхош М.** Транзит польської політичної системи – вибрані аспекти / Мажена Ціхош // Трансформація в Польщі і в Україні. Вибрані аспекти / за ред. А. Антошевського та ін. – Вроцлав : Офіцина Видавнича ATUT, 2010. – С. 401 – 412 [Tsikhosh M. Tranzyt polskoi politychnoi systemy – vybrani aspekty / Mazhena Tsikhosh // Transformatsiia v Polshchi i v Ukraini. Vybrani aspekty / za red. A. Antoshevskoho ta in. – Vrotslav : Ofitsyna Vydavnycha ATUT, 2010. – S. 401 – 412].

8. **Dudek, A.** (2015). Prezydenci III Rzeczpospolitej. – Режим доступу : <http://muzhp.pl/pl/c/1562/prezydenci-iii-rzeczpospolitej>.

9. **Konstytucja** Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. // Dziennik Ustaw. – 1997. – №78. – poz. 483.

10. **Michnik A.** Wasz prezydent / Nasz Premier / Adam Michnik // Gazeta Wyborcza. – 1989. – № 40. – С. 1.

11. **Ocena-prezydenta** // TNS Global. – 2016. – Режим доступу : http://www.tnsglobal.pl/?attachment_id=6567.

12. **Polityce** i instytucje polityczne // Fundacja CBOS. – 1990. – Режим доступу : http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1990/K_073_90.PDF.

13. **Prezydenci** Polski: Lech Walesa, 1990 – 1995. – 2010. – Режим доступу : http://www.se.pl/wiadomosci/wybory-2010/prezydenci-polski/prezydenci-polski-lech-walesa-1990-1995_142277.html.

14. **Prezydent** Wojciech Jaruzelski w opinii społecznej // Fundacja CBOS. – 1990. – Режим доступу : http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1990/K_122_90.PDF.

15. **Spoleczna** percepcja roli sejmu, prezydenta i rządu // Fundacja CBOS. – 1992. – Режим доступу : http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1992/K_010_92.PDF.

16. **Ustawa** z dnia 7 kwietnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej // Dziennik Ustaw. – 1989. – № 19. – С. 317 – 321.

17. **Ustawa Konstytucyjna** z dnia 19 lutego 1947 r. o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej. // Dziennik Ustaw. – 1947. – № 18. – С. 188.

18. **Ustawa Konstytucyjna** z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym // Dziennik Ustaw. – 1992. – № 84.

Надійшла до редколегії 05.07.16